

'Een schat van een kind'

P.C. Paardekooper

bron

P.C. Paardekooper, 'Een schat van een kind.' In: *De Nieuwe Taalgids* 49 (1956), p. 93-99.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/paar001scha01_01/colofon.htm

© 2002 dbnl / P.C. Paardekooper

Een schat van een kind

1. Inleiding.

De woordgroep *een schat van een kind* is zelfs in zinsverband maar zelden dubbelzinnig. De normale betekenis is 'een kind als een schat', maar daarnaast kan een enkele keer 'een kinderschat' bedoeld zijn. Het syntagma dat we nu gaan beschrijven heeft uitsluitend eerstgenoemde betekenis.

De Vooys noemt de functie van *van* hier 'eigenaardig', Overdiep spreekt van 'een onverbreekelijke eenheid' in dit syntagma, maar geen van tweeën besteden ze er verder veel aandacht aan¹⁾. De Groot zegt van *een kalf van een jongen* (in een bestrijding van Tinbergen): 'In werkelijkheid is *van een jongen* wel degelijk de bepaling. Dit type van groep heeft echter een eigen betekenis met een eigen betekenisstructuur, die - in bepaalde zin - niet correspondeert met de syntactische structuur.' Even eerder had hij geconstateerd dat deze groep 'geen enkele bijzonderheid van vorm of structuur vertoont, maar een eigen speciale betekenis heeft'²⁾.

Een beschrijving daarvan zou dus de betekenis als uitgangspunt moeten nemen, maar de ervaring leert telkens opnieuw dat daar allerlei narigheid uit ontstaat, al lijkt deze methode ook de makkelijkste en soms zelfs de enigst mogelijke, - zoals in ons geval.

Laten we het ons dus een beetje moeilijk maken door koppig vast te houden aan die voortreffelijke, oude werkhypothese: 'Alleen de betekenaar mag uitgangspunt zijn van taalbeschrijving.' Nu zal blijken dat *een schat van een kind* wel degelijk óók door vormeigenaardigheden van z'n pendant ('een kinderschat') verschilt.

2. Het syntagma.

2.1. Vormleer.

In het type $zn + vz + zn$ ³⁾ is normaal een scheiding in tweeën mogelijk, en wel vóór het *vz*. Hier volgt een voorbeeld met *van*:

heb je <i>die boeken van Jan</i>	op tafel zien liggen
heb je <i>die boeken</i>	op tafel zien liggen <i>van Jan</i> ⁴⁾

De beste formulering van het verschijnsel, is waarschijnlijk deze: *van Jan* kan achter de onvervoegde werkwoordsvormen komen staan, als die er zijn. Zijn die er niet,

1) Vgl. resp. *Ndl. Spr.*³ 317 en *Stil. Gr.* 411.

2) Resp. *Struct. Synt.* 91 en 90 v.

3) We gebruiken de bekende handige afkortingen van v. Dale; zn = zelfstandig naamwoord; vz = voorzetsel.

4) Niet elk type tekst kent zinnen van de laatste soort, maar dat doet voor ons niet ter zake omdat we ons hier niet met tekstbeschrijving bezig houden.

dan kunnen we de plaats van *van Jan* omschrijven als: achter de plaats waar de onvervoegde werkwoordsvormen zouden moeten staan als ze er waren:

ik kocht	voor drie gulden <i>een</i> <i>handvat</i> gister	<i>van een oud hek</i>
----------	--	------------------------

ik heb	voor drie gulden <i>een</i> <i>handvat</i> gister gekocht	<i>van een oud hek</i>
--------	--	------------------------

Biezonderheden blijven hier overigens achterwege, want het gaat ons nu alleen om het feit dat die splitsbaarheid uitgesloten is in het syntagma dat we in dit artikel bespreken:

heb je dat niet altijd *een schat* gevonden *van een kind* (uitgesloten)
toen zag ik daar toch *een boom* staan *van een matroos* (uitgesloten)

Wie één van deze zinnen gebruikt bedoelt ondubbelzinnig: *van* = 'in het bezit van'.

Alleen al door deze syntagmatische eigenschap van onsplitsbaarheid is dit type formeel voldoende van z'n pendant onderscheiden. Maar er zijn nog allerlei andere vormverschillen tussen die twee, nl. bij de paradigmatische eigenschappen.

2.2. Betekenisleer.

Buiten dit syntagma, bij z'n pendant wel te verstaan, kan er al dan niet van een vergelijking sprake zijn (*een lelie tussen dorens*; *een roodbont kalf van een zwartbonte koe*); de vergelijking kan daar subjectief of objectief zijn. Dáár is dus ook plaats voor een nuchtere constatering, in tegenstelling met ons syntagma. Het vertoont dus een dubbele semantische beperking t.o. z'n pendant, zoals de vormleer allerlei vormbeperkingen heeft laten zien.

3. Het paradigma.

Voor het gemak geven we alle leden van het syntagma een nummer:

1	2	3	4	5
een	schat	van	een	kind

Nu heeft het zn normaal de eigenschap dat er meer als één voorbepaling bij kan staan, en bovendien nog één nabepaling:

een grote schat onder de grond

Om te onderzoeken of de twee zn in ons syntagma zich op dit punt normaal gedragen, reserveren we bij elk één paradigma voor een tweede voorbepaling en één voor een nabepaling; de nummers hiervan zijn door toevoeging van kleine lettertjes van de andere onderscheiden:

1	2a	2	2b	3	4	5a	5	5b
een	(lieve)	schat	(daar)	van	een	(klein)	kind	(van z'n vader)

Van elk paradigma behandelen we nu achter elkaar de vorm- en de betekenisleer.

3.1. Paradigma 1: *een*.

3.1.1. Vormleer.

Inplaats van *een* kunnen ook *geen*, *zo'n*, *wat een* of *die/dat* komen. Desnoods is ook *deze/dit* mogelijk. *De/het* is niet per se uitgesloten, maar toch wel heel zeldzaam. *Eén* is mogelijk maar zeldzaam.

Bij de bez. vn zijn *mijn/m'n* heel gewoon; de andere zijn minder frequent maar toch allemaal mogelijk. Verder kunnen we voor meervoudige woorden de normale pendant van *een* tegenkomen, t.w. het nulteken: *schatten van kinderen*. (Het nulteken vóór een enkelvoud is alleen mogelijk bij een 'aangesproken persoon').

Van alle leden van dit paradigma kunnen de paren *die/dat*, *deze/dit*, *onze/ons* en *de/het* genus aanwijzen. In dit syntagma doet zich nu het unieke verschijnsel voor dat één indicator meestal het genus van twee zn tegelijk aangeeft. Anders gezegd: paradigma 2 en 5 moeten allebei óf een *de-* óf een *het-* woord bevatten,

anders is genus-aanduiding in paradigma 1 soms moeilijk, anders kunnen hier m.a.w. soms geen *die/dat*, *deze/dit* of *de/het* gebruikt worden:

kijk <i>dat</i> vod van een papier toch 's	(<i>het</i> vod; <i>het</i> papier)
kijk <i>die</i> schat van een jongen toch 's	(<i>de</i> schat; <i>de</i> jongen)
kijk <i>zo'n</i> vod van een jurk toch 's	(<i>het</i> vod; <i>de</i> jurk)
kijk <i>zo'n</i> schat van een kind toch 's	(<i>de</i> schat; <i>het</i> kind)
kijk <i>die</i> vod van een jurk toch 's	(moeilijk; wél <i>dat</i>)
kijk <i>die</i> schat van een kind toch 's	(uitgesloten)
kijk <i>dat</i> schat van een kind toch 's	(uitgesloten) ¹⁾

3.1.2. Betekenisleer.

Die laatste vormbeperking geeft ons precies aan, waar we een betekenis-eigenaardigheid van dit paradigma moeten zoeken. Formeel en semantisch is de structuur van het syntagma ongeveer als volgt:

die (schat van een jongen)

Alle paradigma's na 1 vormen m.a.w. min of meer één geheel. Er is een parallelisme tussen *schat* en *jongen*: paradigma 1 bepaalt ze meestal allebei.

Wat speciaal de beperkingen van dit paradigma betreft: vooral *zo'n* en *die* zijn sterk subjectief emotioneel gekleurd. Ze betekenen hier praktisch nooit 'een dergelijke' (*zo'n boek zou ik ook wel willen hebben*) of 'die en niet deze of die ander' (*dié boeken lijken me duurder*); vandaar dat het nuchtere *deze* en *de* hier praktisch uitgesloten zijn. Ook de voorkeur voor *mijn/m'n* wijst in die subjectieve richting; deze woorden hebben hier eveneens meestal niet de betekenis 'je vergist je; dit is toevallig *mijn* schat van een jongen', maar 'er is een speciale gevoelsverhouding tussen het genoemde wezen en mij'.

3.2. Paradigma 2a: de voorbepaling(en) van 2.

3.2.1. Vormleer.

1) De regel schijnt vrij ingewikkeld; vgl.:

<i>dat</i> schaap van een jongen	(<i>het</i> schaap; <i>de</i> jongen; m.i. mogelijk)
<i>dat</i> kalf van een jongen	(<i>het</i> kalf; <i>de</i> jongen; m.i. twijfelachtig)

De zaak is vrij subtiel; ik ben bang dat een detail-onderzoeker niet klaar komt zonder een grote hoeveelheid bandmateriaal. De regel is als volgt:

a. 2 is een *het*-woord, 5 is een *de*-woord. In dat geval kan 1 *dat* zijn, soms ook *die*.

b. 2 is een *de*-woord, 5 is een *het*-woord. Genus-indicatoren onder 1 zijn uitgesloten.

Een tweede (of derde) voorbepaling bij 2 is mogelijk, al is vooral het onderste type minder frequent:

zo'n *lief* hondje van een zakdoekje
daar is die *lieve kleine* schat van een jongen van me

Het paradigma is niet zo erg uitgebreid; uitgesloten zijn verbindingen als:

het is toch zo'n *bruine* schat van een hond
het is toch zo'n *brede langharige* schat van een beest

De voornaamste leden van het paradigma hebben we wel gehad met het volgende lijstje: *aardig, afgedankt, akelig, eng, flink, gemeen, groot, klein, lelijk, leuk, lief, onbetrouwbaar, onbeschoft, oud, prachtig, smerig, stevig, vies en vuil*. Combinaties van twee zijn behalve *lief klein* o.a. *mooi lief, leuk klein, aardig lief, aardig klein* enz.

Zoals bekend geeft dit paradigma vaak genus aan, als het vorige het niet doet, als dat m.a.w. *een, zo'n, geen* enz. bevat. Ook hier is dat het geval. Maar in tegenstelling met 1 blijkt dit paradigma uitsluitend het genus van 2 aan te kondigen en niet tegelijk ook dat van 5:

zo'n *lieve* schat van een beest (*de* schat; *het* beest)
 wat een *lelijk* serpent van een meid (*het* serpent; *de* meid)

3.2.2. Betekenisleer.

Opk de leden van dit paradigma hebben in hun betekenis het subjectieve oordeel gemeen; de eigenschap waarmee we hier te doen hebben, is naar de mening van de spreker heel prettig, bewonderenswaardig, afschuwelijk of verachtelijk. Ook woorden als *klein*, *groot* e.d. blijken niet objectief te constateren, maar subjectief te schilderen. Buiten dit syntagma kunnen ze dat zoals men weet, allebei. *Een grote schat van een hond* geeft in *grote* m.a.w. nooit een objectief geconstateerd feit; het beest in kwestie kan zelfs gerust klein zijn.

3.3. Paradigma 2: *schat*.

3.3.1. Vormleer.

Ook dit paradigma laat sterke beperkingen zien, vergeleken met normale gevallen. De volgende woorden kunnen er o.a. in voorkomen: *adder*, *aterling*, *bonk*, *boom*, *bullebas*, *doerak*, *dot*, *droom*, *druif*, *duivel*, *ellendeling*, *engel*, *ezel*, *guit*, *hannes*, *hondje*, *kalf*, *karkas*, *kasteel*, *klaas*, *klomp*, *knaap*, *knoest*, *knol*, *kwal*, *loeder*, *mietje*, *naarling*, *opschepper*, *paal*, *paleis*, *peuter*, *ploert*, *pracht*, *prul*, *pijpela*, *schaap*, *schat*, *schoft*, *serpent*, *slaapkop*, *slang*, *suikertje*, *sukkel*, *trien*, *vod*, *vuilik*, *vuilpoets*, *wolk* en *zaal*. Daarmee hebben we zeker niet alles opgesomd, maar wel het voornaamste.

Er is hier nog één beperking die niet kenmerkend is voor het paradigma als zodanig: enkelvoudige woorden zijn hier alleen mogelijk, als er ook een in 5 staat en omgekeerd. Meervouden zijn ook alleen gelijktijdig in allebei de nummers mogelijk. Van de vier voorbeelden hieronder, horen de twee rechtse niet bij ons syntagma; ze zijn splitsbaar:

een	boom	van	een	jongen	een	boom	van		jongens		
								bomen	van	een	jongen

Dat versterkt de indruk die we in 3.1.1 kregen: het sterke parallelisme nl. tussen de twee zn, de paradigma's 2 en 5 dus.

3.3.2. Betekenisleer.

Alle leden van dit paradigma hebben *in* dit paradigma als betekenis een 'buitengewone eigenschap' gemeen. Zo betekent *adder* hier 'buitengewoon gemeen wezen', *boom* 'buitengewoon sterk wezen', *kasteel* 'buitengewoon groot en mooi ding', *vod* 'buitengewoon smerig wezen' enz. Dit is al het derde achtereenvolgende paradigma dat een sterk emotie-element in z'n betekenis heeft.

3.4. Paradigma 2b: de nabepaling van 2.

Ik kan me geen enkel geval voorstellen waarin 2 een nabepaling kan hebben: *een boom daar van een kereel*. Dat is dus een typische afwijking van de normale toestand waarin praktisch elk zn zo'n nabepaling kan krijgen.

3.5. Paradigma 3: van.

3.5.1. Vormleer.

We hebben hier met een paradigmaloos woord te doen *van* is onvervangbaar.

3.5.2. Betekenisleer.

Het betekent hier ongeveer hetzelfde als een beklem toond *zo'n*: 'een schat, zó'n kind (is het)'.

3.6. Paradigma 4: *een*.

3.6.1. Vormleer.

In tegenstelling met 1 is dit *een* onvervangbaar; het kan alleen weggelaten worden, nl. voor meervoudige zn, net als *een* ook buiten dit syntagma normaal niet voor meervoudige zn kan staan¹⁾.

3.6.2. Betekenisleer.

Dit paradigma (*een* zowel als het nulteken) heeft (t.o. *de, die, één, m'n* enz.) als betekenis 'onbepaaldheid' (t.o. 'bepaaldheid').

3.7. Paradigma 5a: de tweede voorbepaling van 5.

3.7.1. Vormleer.

'Vaste verbindingen' met een voorbepaling kunnen paradigma 5a wel helpen bezetten:

wat een kwal van een *jongste* bediende
daar stonden toch een paar bomen van *eerste* stuurlui
het waren werkelijk een paar schatten van *kleine* kinderen

De vraag hoe dit soort 'vaste uitdrukkingen' formeel begrensd wordt is niet zo moeilijk te beantwoorden; alleen is deze plaats er niet geschikt voor. - De laatste zin levert overigens een twijfelgeval op; misschien wordt die aarzeling verdreven als we constateren dat *kleine* niet door *lieve, leuke, aardige, grote* e.d. vervangen kan worden. Daarmee constateren we tegelijkertijd dat er buiten de 'vaste uitdrukkingen' waarschijnlijk geen mogelijkheden zijn om dit paradigma te bezetten. Het is dus een schijnbezetting.

3.7.2. Betekenisleer.

Mogen we hier werkelijk van een heel paradigma als nulteken spreken, dan versterkt dat de indruk die we bij het vorige paradigma al gekregen hebben: die van 'onbepaaldheid'.

3.8. Paradigma 5: *kind*.

3.8.1. Vormleer.

1) Afgezien dan van de syntagma's *wat een mensen* en *een mensen dat er waren*.

In tegenstelling met 2 heeft dit paradigma maar heel weinig beperkingen: ik vind maar twee groepen zn die hier niet kunnen staan.

Welke dat zijn, dat vloeit al automatisch voort uit wat we onder 3.6.1 geconstateerd hebben: alle enkelvoudige woorden kregen hier *een* voor zich, alle meervoudige het nulteken. De eerste uitzondering vormen nu natuurlijk alle enkelvoudige woorden die geen *een* voor zich kunnen krijgen: het type *zand, klei, melk* enz.²⁾ De tweede uitzondering vormen alle meervoudige woorden die geen nulteken voor zich kunnen krijgen in een gewone zin: *Pyreneeën, Apennijnen* enz.³⁾ Die twee uitzonderingen hebben a-getalloosheid gemeen ofwel in meer traditionele termen: het zijn singularia en pluralia tantum⁴⁾.

Het is niet moeilijk om nog enkele gevallen te geven die zelden voorkomen in dit paradigma (*Jan, Utrecht* bv.), maar wel om onmogelijke gevallen te noemen. Ik kan me desnoods nog voorstellen dat iemand een stel prenten van Utrecht bekijkt, er één uit 1570 uithaalt en dan zegt:

wat een pracht van een *Utrecht*, dat van 1570

- 2) Alweer: de syntagma's *w a t e e n z a n d e n e e n z a n d d a t d a a r l a g* blijven buiten beschouwing.
- 3) Buiten beschouwing blijft zoals altijd de zelfnoemfunctie: *P y r e n e e ñ s c h r i j f j e m e t d r i e e ' s o p h e t e i n d*.
- 4) Vgl. over het getal P.C. Paardekooper, *Het getal als grammatische categorie in het ABN*. NT 44. 203 vv.

Onder soortgelijke speciale omstandigheden (een gezelschap van uitsluitend kleine Jannen, waarin plotseling één grote Jan binnenstapt):

wat een boom van een *Jan* hebben we daar nou toch

3.8.2. Betekenisleer.

Zand en *Pyreneeën* hebben nooit *een*, resp. een nulteken voor zich; uit die constatering van zoëven volgt automatisch de betekenis-eigenaardigheid van paradigma 5: de leden ervan zijn telbaar; leden van eenzelfde paradigma buiten dit syntagma zijn telbaar of ontelbaar.

3.9. Paradigma 5b: de nabepaling van 5.

Voor zover ik zie zijn de beperkingen bij dit paradigma zo talrijk dat ze beter in een aparte detailstudie onderzocht kunnen worden.

3.10. Samenvatting van de paradigma's.

3.10.1. Vormleer.

In de behandeling van het syntagma hebben we gezien dat de onsplitsbaarheid op een sterke eenheid wees binnen dit syntagma. Hetzelfde bleek bij de paradigma's, waar vooral de twee zn (paradigma 2 en 5) een sterk onderling verband lieten zien en ook een typische verhouding met de eerste voorbepaling, als die het genus aangaf (paradigma 1).

Behalve dit parallellisme viel ook de sterke eenheid op van de groep *schat van een kind*; immers: *schat* mist z'n anders normale nabepaling, *kind* mist (als regel) z'n normale voorbepaling, terwijl er voor *schat* en vooral na *kind* wel bepalingen kunnen staan. Verder werd het eenheids-karakter van deze groep nog beklemtoond doordat *van* en *een* geen paradigma bleken te hebben. Om dezelfde reden is bv. *op z'n elf en dertigst één* groot complex: geen enkel woord ervan kan door een ander vervangen worden¹⁾.

3.10.2. Betekenisleer.

Hier valt ons duidelijk een parallel op met de vormleer, en wel in twee opzichten:

1) Onze vormleer is overigens niet volledig, zolang we niet nagegaan hebben of dit syntagma zich in alle zinsomstandigheden normaal gedraagt.

1. Ook semantisch staan de twee zn - parallel geschakeld - in het middelpunt van de belangstelling; het laatste zn wordt met het eerste vergeleken: dat is het voornaamste betekenis-element van dit syntagma;
2. Er is maar een beperkte keus uit voorwerpen waarmee de dingen vergeleken kunnen worden in dit syntagma. Maar zowel het eerste zn zelf als z'n eerste, tweede (en derde) voorbepaling hebben een sterk subjectief gekleurde betekenis. Ze zijn affectief 'geladen' en bevinden zich in een sfeer van soms bewuste overdrijving.

4. Besluit.

Een parallellisme tussen vorm- en betekenisleer, een tweede parallel tussen syntagmatiek en paradigmatic (ze beklemtonen allebei de sterke onderlinge eenheid van de delen): ook hier blijken de verschillende delen van het taalsysteem een onderlinge samenhang te vertonen. Goed dat we dat ene deel niet verwaarloosd hebben, zoals de Groot suggereerde. De grote oogst aan vormkenmerken zou anders helemaal verloren gegaan zijn.

Hoe staat het met z'n tweede opmerking, die we in de inleiding geciteerd hebben? Is *van een jongen* of *van een kind* 'wel degelijk de bepaling' bij *schaft*? En correspondeert de betekenis-structuur van dit type niet met z'n syntactische structuur?

Ik zie om te beginnen de noodzaak niet in van de dilemma's die ons dwingend voorschrijven: *iets is onder- óf nevenschikkend* of: *bij een onderschikking is iets kern óf bepaling*. Om bij dat laatste te blijven: ik geloof dat we voor elk geval ons best moeten doen om het een of het ander telkens opnieuw te bewijzen. Als dat niet gaat, dan moeten we de boel niet forceren.

In het syntagma *die drie kilo andijvie* hebben we al eerder gezien dat daar niet alles in termen als *kern* en *bepaling* uitgedrukt kon worden; ik meen dat die geschiedenis zich in *een schat van een kind* herhaalt¹⁾. Ik denk hier in het bijzonder aan de vormcongruenties van *die* en *lieve* (paradigma 1 en 2a) die een eigenaardig stel mogelijkheden lieten zien.

Overigens zagen we dat de betekenis-structuur zeker in hoofdzaken correspondeert met de betekenaar-structuur. Ook op dit punt heeft ons onderzoek de opvatting van de Groot helaas niet kunnen bevestigen.

Eens te meer is hier het grote nut bewezen van de werkhypothese: de betekenaar is de grondslag van elke taalbeschrijving.

Eindhoven, januari 1955.

P.C. PAARDEKOOPER.

1) Vgl. P.C. Paardekooper, *Die drie kilo andijvie*. NT 45. 268 vv.